

"BAERNE"

3e jaargang - nummer 2 - september/oktober 1978.

REDAKTIE:

Mevrouw L.M. Bijvanck-Dingemans,
de heren G. Brouwer en J. Kruidenier.

Redaktie-adres:

Mevrouw L.M. Bijvanck-Dingemans,
Van Reenenlaan 10, Baarn.
Tel. 02154 - 12817.

Dagelijks Bestuur van de vereniging:

Voorzitter

De heer G. Brouwer, Sophialaan 39,
Baarn. Tel. 02154 - 14131.

Penningmeester

De heer E. v.d. Steeg, Talmalaan 39,
Baarn. Tel. 02154 - 17571.

Ere-voorzitter

Mr. C.C.M. Collard.

Het postadres van de vereniging is:
Postbus 326, Baarn.

INHOUD VAN DIT NUMMER o.a.:

Urn gevonden door ARWE

De wielerbaan in Baarn

MEDEDELINGEN VAN BESTUUR EN REDAKTIE

Zojuist is het eerste onderdeel van het najaarsprogramma van de Historische Kring "Baerne", nl. de excursie naar het Tegelmuseum in Otterlo, achter de rug. Een verslag van dit bezoek staat op één van de volgende bladzijden van dit "Baerne".

Ook in dit nummer een artikel over de eind vorige eeuw in Baarn bestaande wielerbaan. De gegevens voor dit stuk zijn uit een oude Baarnsche Courant afkomstig. Het was spijtig genoeg niet mogelijk dit artikel te illustreren; de bewuste Baarnsche Courant is zodanig ingebonden (geheel vlakgelegd), dat fotokopiëren de krant zou beschadigen.

Het bestuur vraagt ons (de redactie) te melden dat op het verzoek aan de leden zich voor het secretarisschap op te geven géén reakties zijn gekomen.

Voor de Historische Kring is het belangrijk dat deze bestuursfunctie wordt vervuld. Het bestuur hoopt daarom dat er alsnog reakties zullen komen.

Een verdere uitbreiding van het ledental, met drie mensen, volgde in de afgelopen maand. Bestuur en redactie heten hen van harte welkom.

INLEVEREN KOPIJ

Kopij (bij voorkeur getypt) inleveren vóór de eerste van de maand! Deze kopij zal dan in het nummer van "Baerne", dat in die maand verschijnt, opgenomen worden.

LEDEN VAN DE HISTORISCHE KRING "BAERNE" MAAKTEN EXCURSIE NAAR HET TEGELMUSEUM IN OTTERLO

Enkele leden van de Kring hebben een bezoek gebracht aan het Tegelmuseum "It Noflik Sté", gelegen aan de Eikenzoom in het Veluwe Otterlo, een klein maar zeer interessant museum.

De Friese naam "It Noflik Sté", wat wil zeggen een genoeglijke plaats, is toepasselijk, hoewel het die dag best wat warmer had mogen zijn in de diverse vertrekken van dit museum.

De heer Van Tuinen, medewerker van het Tegelmuseum, ontving ons. Na een korte inleiding werd de tegelkollektie bekeken.

De uit ca. 8000 tegels bestaande verzameling is op overzichtelijke wijze gerangschikt. Niet alleen chronologisch, doch ook naar onderwerp. Er wordt in het museum aandacht geschonken aan de komst van de tegel in Nederland. Bovendien worden - ter vergelijking - veel oudere exemplaren, afkomstig uit o.a. Perzië, getoond.

De rangschikking naar onderwerp, er zijn veel onderwerpen - vooral uit het dagelijks leven - op de tegels gebracht, maakt het bekijken plezierig. Interessant zijn o.m. de tegels met afbeeldingen van oude ambachten. Jammer dat daarvan een beknopte omschrijving ontbreekt. Zeldzaam en dus kostbaar zijn de getoonde portrettegels.

Binnenkort, aldus de heer Van Tuinen, zal een tentoonstelling van tegels, met daarop afbeeldingen van kinderspelen, plaatsvinden. Ook zullen dan beschrijvingen van die spelen worden toegevoegd.

Spijtig dat zo weinig leden (slechts 9) deelnamen aan de excursie naar Otterlo. Aan de andere kant, de deelnemers hebben veel genoeg beleefd aan het bezoek.

G. Brouwer.

UIT DE WERKGROEP OUDHEIDKAMER

Na de grote vakantie is de werkgroep begin september weer met frisse moed aan de slag gegaan. Er wordt elke donderdagavond weer druk gewerkt. Liever gezegd bijna elke donderdag, want elke eerste donderdag van de maand wordt er vergaderd en op de werkdagen - de eerlijkheid gebiedt dat te zeggen - wordt er ook wel eens veel gepraat en weinig gewerkt. Tja, als Baarnaars eenmaal over vroeger beginnen ... doe je vanzelf minder, maar wordt 't wel gezellig.

Onder het genot van een kopje koffie of thee zijn al heel wat herinneringen en sterke verhalen, maar ook ideeën, ter tafel gekomen.

Overigens wordt door enkele mensen meestal ook op maandagochtend van ± 9.30 uur af gewerkt. Mocht u toevallig het hek zien openstaan als u in de buurt bent, dan kunt u desgewenst gerust een kijkje komen nemen.

Over het Gemeentehuis gesproken, als u aan de "overkant" bij de afdeling Bevolking moet zijn, ziet u natuurlijk meteen de twee fraaie brandspuiten. Wat minder opvalt is de tafel, ons welwillend door de heer Van Westerlaak ter beschikking gesteld, waarop één van onze vitrines. In die vitrine op het ogenblik een vijftal fraaie merk- en borduurlappen uit de vorige eeuw. Vooral voor de dames leuk om eens te bekijken.

Het is de bedoeling dat onze werkgroep de inhoud van de vitrine, waarin we dus permanent mogen exposeren, regelmatig vernieuwt. Medio november zullen de merklappen dan ook weer naar de kelder gaan en wordt de vitrine gewijd aan de bekende in Baarn geboren, getogen en overleden kunstschilder Van der Flier. Op 26 november a.s. is het 150 jaar geleden dat deze in ons dorp werd geboren. Het ligt in de bedoeling de vitrine begin januari 1979 opnieuw te veranderen. We willen dan aandacht schenken aan Prins Hendrik de Zeevaarder, die in januari 1879 overleed en aan wie Baarn veel (denk aan spoorlijn en station) te danken heeft.

Dan bestaan er plannen om begin volgend jaar - het juiste tijdstip ligt nog niet vast - een tentoonstelling te houden van oude schoolplaten. De Oudheidkamer bezit er zo'n 120! Daarbij zijn exemplaren van na de Tweede Wereldoorlog, maar ook uitgaven van 1916 en van omstreeks of kort na de eeuwwisseling.

Dit wordt een tentoonstelling voor jong en oud. Elke Baarnaar is per slot van rekening op school geweest of is nog op school en ieder vindt ongetwijfeld één of meer platen uit zijn/haar schooltijd terug. Er zijn kostelijke exemplaren bij!

Het liefst hadden we deze tentoonstelling in een oud schoolgebouw, met name de Astroschool - mede gezien de centrale ligging - gehouden, doch daar moet binnenkort verbouwd worden.

De Waldheim MAVO verleent ons echter graag gastvrijheid en we kunnen wel zeggen, dat vooral de gangen met omloopjes op de bovenverdieping een ideale expositieruimte vormen. De Waldheim MAVO ligt weliswaar iets minder centraal, doch heeft een royale parkeerruimte, zodat we op een flink aantal bezoekers hopen. Mocht u interesse hebben met ons mee te werken, er is voor elk wat wils te doen zouden we bijna kunnen zeggen. Te springen zitten we werkelijk om mensen voor wat we maar zullen noemen onze "knipseldienst", maar als u daarvoor niets voelt bent u eveneens van harte welkom. Enkele aktieve leden moeten helaas - tijdelijk hopen we - verstek laten gaan, waaronder onze tweede secretaris Edward Arnold. Edward is in juni afgestudeerd en werd m.i.v. het nieuwe schooljaar prompt benoemd als leraar Geschiedenis aan het Grifftland College. Mede i.v.m. zijn verdere studie en verhuizing naar Soest kan hij het secretariaat (met name de notulen) niet langer verzorgen. We zijn blij dat Jan Blok, die het afgelopen jaar verstek moest laten gaan, nu weer regelmatig van de partij is en dat hij Edward als tweede secretaris wil vervangen.

Ed, die notulen van jou waren altijd eenvoudig "af" en we danken je dan ook voor alles wat je verzet hebt. We hopen je van tijd tot tijd en misschien na je studie weer regelmatig terug te zien. Succes in baan en studie!

Bep Grootendorst.

OVER DE INMIDDELS VERDWENEN ELISABETHSTRAAT

Sinds een paar jaar is het stratenpatroon van de buurt, gelegen tussen Eemnesserweg en Zandvoortweg, ingrijpend gewijzigd. Dit als gevolg van de sloop van oude panden en de bouw van nieuwe eengezinshuizen. Bovendien is de loop van de straten veranderd. En om de metamorfose te completeren: de straten - beter gezegd de lanen - hebben andere namen gekregen. Johannalaan en Elisabethstraat bestaan niet meer. In hun plaats zijn er nu de Goudenregenlaan en de Essenlaan.

Aan de Elisabethstraat is een korte, uit de archieven van de Gemeente Baarn afkomstige, geschiedenis verbonden. Deze straat heette tot 1921 Hanesteeg. Waarom, dat vermeldt het archief helaas niet. Wel, dat op 7 februari 1921 op verzoek van de bewoners van de Hanesteeg de naam werd veranderd in Elisabethstraat. In de Hanesteeg woonde nl. destijds een zekere heer Nagel, een bij de Elisabethstraat-bewoners populaire figuur. De heer Nagel stond bekend onder de bijnaam "Burgemeester van de Hanesteeg", zonder twijfel ook een gevolg van het feit dat hij steeds een hoge hoed droeg. Uit het huwelijk van één van de dochters van deze heer Nagel werd een dochter geboren, genaamd Elisabeth, zijnde de naam van een andere dochter van de heer Nagel. Dit was voor de bewoners van de Hanesteeg aanleiding, uit sympathie voor hun "burgemeester", de Gemeenteraad te vragen de Hanesteeg in Elisabethstraat om te dopen. En zo gebeurde. De Hanesteeg is nu ver verleden tijd. Ook de Elisabethstraat bestaat nog slechts in de herinnering.

VB

GEDEP. MERK.

**J. G. VAN BALEN'S
THEE.**

'n *Delicatesse.*

Nieuwendijk 15 - Amsterdam.

FILIAAL:

Laanstraat F 40c - Baarn.

TELEPHOON 170

J. PUPER.

Schoolstraat 171 - BAARN.

Fabriek en Magazijn van

Rieten- en Bamboes-Mebelen.

Grof en fijn Mandenwerk.

Maatschoenmakerij - Reparatieinrichting

OPGERICHT 1836.

Specialiteit in Orthopedisch Schoeisel

Ruim gesorteerd Schoenmagazijn.

W. van Hall firma T. van Hall,

ORANJESTRAAT.

DE BAARNSE WIELERBAAN

De bouw en het gebruik van de baan in 1897

Eind 1896 verscheen in de Baarnsche Courant het bericht, dat het voornemen bestond in het Wilhelminapark een wielierbaan op te richten. Op 20 februari 1897 publiceerde de B.C. wat uitgebreidere gegevens over deze plannen, en wel dat de zaak spoedig haar beslag zou krijgen. Bovendien, wat minstens zo belangrijk was, dat een "algemeene sportinrichting", bestaande uit tennisbanen, een voetbalveld, een kaatsterrein en een kegelbaan (behalve de genoemde wielierbaan dus) in het Wilhelminapark, in de direkte nabijheid van de vijver, zou verrijzen. Enkele dagen daarna, op zaterdag 27 februari (de Baarnsche Courant verscheen destijds op woensdag en zaterdag), was de B.C. nog gedetailleerder in de berichtgeving. De plannen hadden kennelijk hun definitieve vorm gekregen. Jammer echter dat uit de krant niet bleek wie de initiatiefnemers waren van dit toch wel ambitieuze en ongetwijfeld kostbare voornemen.

"Van bevoegden kant", zo schrijft de B.V., "worden ons de navolgende gegevens verstrekt":

Op het terrein, groot ca. 12000 m², zullen zich bevinden: een houten wielierbaan van 333 1/3 meter in omtrek, vier tennisbanen, waarvan er twee overdekt worden, terwijl een pad van cement langs de gehele baanlengte voor beoefenaars van het wielrijden zal worden aangelegd. Ook voor cricket, voetbal, hippische sport, gymnastiekoefeningen in de open lucht en floberts schieten zal gelegenheid zijn.

Een muziektent voor buitenconcerten en voor muziek bij wedstrijden, alsmede een jurytent, zullen mede niet ontbreken.

De beoefenaars van de ijssport zullen des winters in het onder water gezette middenterrein, dat, door wegruiming van een gedeelte der wielierbaan, met de vijver in verbinding kan worden gebracht, een schaatsenbaan van 400 m vinden. Een café-restaurant met veranda's en belvédères, zal op het sportterrein worden gebouwd, dat te bereiken zal zijn o.a. van den Amsterdamschenstraatweg, de Spoorweglaan en de Anna Paulownalaan.

Het geheel zal worden geëxploiteerd door den heer G. Frohn, alhier, wien het in pacht is afgestaan, terwijl het café-restaurant, dat vermoedelijk reeds 1 mei a.s. in gebruik komt, ook door een dorpsgenoot beheerd zal worden.

Aan de wielierbaan zal een vaste instrukteur verbonden worden.

Heeft men ons goed ingelicht, dan zal de exploitatie van het café-restaurant worden verleend aan den heer Letsch, directeur-gérant van het Amalia Hotel alhier".

De Baarnsche Courant zette kennelijk een vraagteken achter de betrouwbaarheid van de laatste zin. Dat blijkt uit de volgende woorden: "deze informatie gewerd ons echter niet van den kant dergenen, die de vriendelijkheid hebben gehad ons de bovenvermelde gegevens te verschaffen".

Enkele maanden later was de Wielerbaan klaar en het was een bijzonder goede baan geworden!

Op 30 april 1897 testten de wielrijders Kingma en Witteveen de baan. Eenstemmig verklaarden zij dat de baan uitstekend te berijden bleek en dat de bochten zuiverder waren dan die van de Amsterdamse baan.

Op 1 mei werd de Wielerbaan geopend en trad de heer Frohn, de eigenaar van de Baarnsche Rijwielhandel en Herstelplaats aan de Laanstraat, in functie als directeur van de Wielerbaan. Aan dit bericht in de krant verbond de B.C. de goede wens: "moge de Wielerbaan blijken een aantrekkelijkheid voor Baarn te zijn".

Op zondag 23 mei 1897 werd de inmiddels tot Baarnsch Sportterrein omgedoopte Wielerbaan (terecht, want behalve deze baan waren tenniscourts gebouwd) ingewijd met belangrijke wedstrijden. O.m. werd een wedstrijd gehouden voor zgn. machines met meervoudige zitplaatsen. Aan de wedstrijden deden amateurs en professionals mee. Niet alleen Nederlandse beroepsrenners, waaronder Kingma, Witteveen, Siep en Bart Nibbrig, gaven acte de présence. Ook uit het buitenland kwamen renners, zoals de kampioen van Zuid Wales, Sidney Jenkins, en uit Berlijn de renner Wiemann.

Op genoemde dag, zowel van de officiële opening als van de eerste internationale wielerwedstrijden in Baarn, was helaas het weer minder goed. Toch was de publieke belangstelling groot. De middentribune was bezet en op het terrein bewog zich naar schatting enkele honderden mensen.

De Baarnsche Courant van 26 mei berichtte hierover: "dat in de bewaarplaats der Wielerbaan ruim 300 fietsen waren gestald en met de namiddag-treinen van den Oosterspoorweg 170 fietsen in drie bagagewagens naar Amsterdam en de tusschenstations werden vervoerd".

De middenstand in Baarn trachtte te profiteren van de als gevolg van de opening van de Wielerbaan gewekte en toegenomen belangstelling voor de wielersport. Behalve van Frohn verschenen ook van andere Baarnse rijwielhandelaren regelmatig advertenties in de Baarnsche Courant waarin fietsen te koop werden aangeboden. "De Wolff-American High arts-Cycles, zijnde de beste tot op heden bestaande merken..." luidde de advertentie bij J.M. Lengers in de Kerkstraat. Fraaier nog maakte Frohn het met de vermelding in zijn annonce: "Heelkundige kliniek voor rijwielen". Acute en chronische gevallen: volkomen genezing gegarandeerd. Kwijnende luchtbanden verkrijgen nieuw leven en vernieuwde kracht ..." enz.

F.C. Masteling adverteerde als Bondsrijwielhersteller en als oudste Rijwielhandel van Baarn. Ook H. van Doornik & Co. in de Nieuwstraat deed mee, maar dan met Hinde (!) rijwielen. Boekhandelaar Fels in de Laanstraat, o.m. uitgever van de Geïllustreerde Gids en Adresboek voor Baarn en omstreken, bood aan: gidsen voor wielrijders voor de prijs per stuk van f 0,25, fietskaarten à f 0,15 en voor 5 cent exemplaren van het weekblad "De Fiets".

Lesgegeven werd er ook op de Wielerbaan. Dat was mogelijk òf bij abonnement òf per enkele les, op een speciaal daarvoor aangelegd pad. De heer Frohn had, ongetwijfeld voor dit doel, gebruikte fietsen te koop, die trouwens een voor die tijd flink bedrag kostten, nl. een Beeston Humber herenrijwiel voor f 100,-- en een damesrijwiel van hetzelfde merk voor f 125,--.

Zondag 8 augustus 1897: JAAP EDEN KOMT!

En dat was zonder twijfel de belangrijkste gebeurtenis voor de Baarnse (en niet-Baarnse) liefhebbers van de wielersport.

De Baarnsche Courant van woensdag 11 augustus schrijft over deze zondagse wedstrijden: "de tribune was spoedig uitverkocht, de eerste rang was flink bezet en op de zgn. kwartjes-tribune - de tweede rang - bevonden zich naar gissing wel een duizend belangstellenden. Er is mooi gereden zondag 11. En niet alleen door Jaap Eden, maar ook door anderen, van wie we den heer H. van Doornik gerust met name mogen noemen".

En na de opsomming van alle uitslagen van de wedstrijden, waarbij Jaap Eden overigens de zgn. Brassard won, zegt de Baarnsche Courant: "voor den heer Frohn was deze uitmuntend geslaagde wedstrijd een succes".

G. Brouwer.

DE BAARNSE KUNSTSCHILDER VAN DER FLIER

26 november a.s. is het 150 jaar geleden dat Helmert Richard van der Flier in Baarn het levenslicht aanschouwde. Al jong bleek hij graag en goed te tekenen. Opgeleid in het schildersbedrijf legde hij zich al gauw toe op decoratiewerk. Door lessen van de in de vorige eeuw bekende Hilversumse leermeester James de Rijk (geb. 1806 Hilversum en aldaar overleden in 1882) en de nodige zelfstudie ontwikkelde hij zich tot kunstschilder. Als kunstschilder werkte hij oorspronkelijk in de geest van de romantische school, doch later kwam hij a.h.w. meer en meer los. Vooral schapen waren zijn geliefkoosde onderwerpen en de Oudheidkamer is in het gelukkige bezit van enkele van zijn schapenstukken.

Van 1853 (hij was toen 26 jaar oud) tot 1884 waren regelmatig werken van zijn hand aanwezig op de tentoonstellingen van "Arti" in Amsterdam en "Pulchri" in Den Haag. Nadien was de "Salon" te Parijs de tentoonstelling waar hij elk jaar vertegenwoordigd was. Vele van zijn werken zijn naar Amerika verkocht. Van der Flier (evenals Anton Mauve) maakte goede prijzen en stond dan ook als een niet onvermogen kunstschilder te boek.

In de buurt van zijn atelier in de Kerkstraat (zijn huis is afgebroken, doch oudere Baarnaars zullen het van een foto direkt herkennen) liet hij een soort bergje maken, zodat hij vanuit zijn atelier de schapen in hun doen en laten kon bestuderen en naar de natuur schetsen.

De heide (toen was de Oosterhei nog heide) en weiden langs de Eem vormden de achtergronden, waartegen hij zijn schapen afschilderde. Hij schilderde schapen op de heide, in de stal, achter de boerderij, op de dijk, langs de Eem, veelal met prachtige belichtingen.

In 1897 werd hij door een beroerte getroffen, waarvan hij ten dele herstelde. Zijn rechterhand bleef verlamd en zijn laatste werk heeft hij dan ook met de linkerhand geschilderd. Zijn dochter heeft hem daarbij geassisteerd door verf en penseel gereed te maken. Het Stedelijk Museum in Amsterdam en Museum Boymans in Rotterdam bezitten werk van hem. In het Stedelijk Museum is een schilderij "Aan de Molensteeg" uit 1891. Die Molensteeg lag niet ver van de August Janssenweg vandaan, bij de "Eemsche" Molen dus en niet bij de huidige Molenweg.

Bijna 72 jaar oud overleed Helmert Richard van der Flier op 5 juni 1899.

De Oudheidkamer is in het bezit van enkele fraaie schilderijen en diverse schetsen van Van der Flier, terwijl ook enkele meubels uit zijn atelier aanwezig zijn.

Daar Van der Flier zijn leven grotendeels in Baarn doorbracht, vermoeden wij dat nog menig werk van zijn hand in het bezit van Baarnaars moet zijn. Mocht u zelf in het gelukkige bezit zijn van een schilderij van Van der Flier of mocht u weten waar werk van zijn hand hangt, zoudt u ons dit dan willen laten weten?

Het ligt uiteraard niet in de bedoeling aan de grote klok te hangen waar werk van Van der Flier te vinden is, maar wij zouden graag zo veel mogelijk gegevens in onze mappen hebben. Als wij in de toekomst ooit een tentoonstelling zouden organiseren, zouden wij misschien een beroep op de desbetreffende particulieren kunnen doen hun schilderij tijdelijk af te staan of tenminste een foto daarvan te mogen maken.

Het behoeft eigenlijk geen betoog, dat ditzelfde in wezen voor alle Baarnse kunstenaars van "toen" geldt. Ook gegevens over het leven en werk van Stracké Sr. en Jr., Van der Helden, Everaars e.a. zijn van harte welkom.

Mogen wij een beetje op uw medewerking rekenen?

Bep Grootendorst

"DE VUURSTEENKOERIER"

OPGRAVINGEN ARWE BIJ 't HOGE ERF

Sinds 2 april 1977 is de Arwe bezig met het onderzoeken van 3 heuvels in het terrein 't Hoge Erf, toebehorende aan Pijnenburg. Dit onderzoek heeft plaats door middel van het graven van proefsleuven, onder supervisie van het R.O.B. (Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek) te Amersfoort.

Doel is het vaststellen of de zeer verstoorde heuvels grafheuvels zijn of niet.

Dit vaststellen gebeurt door het R.O.B. aan de hand van de ontstane verticale en horizontale profielen. Het graven bestaat dan ook uit het laagje voor laagje afschaven met platte schoppen, batsen genaamd, en met grote en kleine troffels. Vandaar de lange tijd, nodig voor het onderzoek.

In heuvel // 3 is tot dusver niets bijzonders gevonden.

In heuvel // 4 is wel een laag houtskool en wat beenderresten gevonden, mogelijk van crematies.

In heuvel // 5 hebben wij vanaf 23 april 1977 op verschillende hoogten en in zeer verspreide lagen scherven van één of meer urnen gevonden. Bovendien is door het instorten van een verticale wand op zondag 27 augustus 1978 een complete urn gevonden zonder randversiering, vermoedelijk van het Drakenstein type (ca. 600 v.Chr. - red.). De gewaarschuwde provinciaal archeoloog (de heer Van Tent) besliste dat deze urn verwijderd diende te worden door het R.O.B. De vondst werd toegedekt en streng geheim gehouden, omdat groot gevaar voor instorting en daarmee verdere beschadiging van de urn bestond.

Op vrijdag 8 september 1978 is de urn verwijderd door de heer Flonk met een assistent, onder toezicht van de heer Van Tent, die ook zijn vrouw had meegenomen.

Er zijn veel foto's en zelfs filmopnamen gemaakt. Wij hopen dat die goed zullen uitvallen, want het licht onder de bomen was niet optimaal.

Van de heer Van Tent kregen wij toestemming het projekt af te ronden. Hierbij behoren natuurlijk een verslag met tekeningen en foto's, welke na inzending bij het R.O.B. en van verkregen toestemming van de provinciaal archeoloog gepubliceerd kunnen worden.

Bart Braat

OVER IJZERSMELTEN EN -BEWERKING

(Uit studiemateriaal A.W.N. Studie- en Werkkamp 1978)

Er zijn veel theorieën ontwikkeld over de vraag, hoe en op welke wijze de mens voor het eerst kennis maakte met het ijzer. In tegenstelling tot bijv. koper, goud en zilver, komt ijzer slechts sporadisch in gedegen toestand voor. Meteorieten zijn eigenlijk de grote uitzonderingen. Normaal gesproken treft men ijzer alleen aan in een chemische verbinding.

Toen de mens het koper had ontdekt en het bovendien wist te bewerken, viel zijn oog als vanzelf ook op andere metalen. De bovengenoemde meteorieten waren duidelijk als metaal herkenbaar en men ontdekte dat ze, door ze voortdurend roodgloeiend te maken, eveneens kon bewerken. De mens kon nu werktuigen maken die aanmerkelijk harder waren dan het, nogal buigzame, koper en het brons.

Pas veel later ontdekte men dat, door middel van smelten, er een nog betere kwaliteit ijzer uit te halen was.

De oudste ijzervondsten stammen uit Mesopotamië, waar een - ongeveer 3000 jaar oude - dolkkling is gevonden. In het graf van Toetanchamon (1349 v.Chr.) komen ook ijzeren voorwerpen voor, waarvan men vermoedt dat ze uit West Azië komen. (In Egypte begint de "ijzertijd" pas rond 700 v.Chr.).

Dit vermoeden baseert men op een geschreven bron, die vermeldt dat de Hetieten al in 1300 v.Chr. ijzer in hun wapens verwerkten. De oudste ijzervondst uit West-Europa stamt uit de vroege bronstijd. Ze is een simpele vingerring van ijzer met een soort knopversiering. Omdat deze ring grote overeenkomst vertoont met ringen uit Anatolië, neemt men aan dat ze van daaruit is geïmporteerd. Ze komt uit een grafheuvel in de buurt van Diepholz (West-Duitsland) en is gevonden in 1928. Er zijn meer ijzeren voorwerpen uit de bronstijd bekend, doch alle zijn geïmporteerd.

Ijzer is in de prehistorie en in de Romeinse periode zowel in dagbouw als in mijnbouw gewonnen. Bekende ijzermijnen uit de Romeinse tijd lagen in de Zwitserse Jura en in het Eisbachtal Pfalz. Men won het ijzer door verticale schachten te graven tot in de ijzerhoudende lagen. Deze schachten zijn aangetroffen tot 25 m onder het maaiveld. Ze zijn enigszins vergelijkbaar met de schachten in de vuursteenmijnen van Rijckholt.

Ijzeroer of moerasijzererts (limoniet) kende de mens al vanaf het palaeolithicum. Het werd steeds gebruikt voor het vervaardigen van oker, de bekende rood-gele kleurstof.

Ijzeroer komt voor in lagen van 20 cm tot 60 cm dik en soms zelfs tot 2 m dik. Deze oerlagen zijn in onze streken gevormd na de ijstijden.

Het bijna overal in de bodem aanwezige ijzer werd onder inwerking van humeuze stoffen opgelost en met de grondwaterstroom meegevoerd. Waar dit grondwater tot vlak onder de oppervlakte komt, krijgt de aanwezige zuurstof de gelegenheid om te oxyderen. Mikro-organismen spelen hierin een belangrijke rol. Beekjes en sloten die door, langs of over zo'n laag oer lopen, zijn herkenbaar aan roestkleurig water en roestafzetting op de oevers. In Oost- en Zuidoost Nederland zijn vele van deze slootjes. Het bekendste en wellicht ook meest tragische voorbeeld van een ijzeroerbank is in Kootwijkerzand. Er zit daar een komvormige bank, die vroeger door zijn ondoordringbaarheid het regenwater vasthield (spaarbekken). Daardoor handhaafde er zich in de vroege middeleeuwen een bloeiende landbouwnederzetting. Toen de boeren echter door de bank heen putten gingen slaan, bereikten ze een averechts resultaat. Het grondwater zat bijzonder diep en was niet aan te graven. Wel liep het water uit het bekken weg door deze gaten. De kom viel droog, de gewassen verdroogden en de nederzetting was gedoemd om te verdwijnen.

Het ijzeroer werd niet alleen gebruikt voor omsmelten tot ijzer, maar diende ook als bouwsteen. Vele kerken, kloosters en oude gebouwen, vooral in het oosten van het land, zijn gefundeerd op deze ijzeroerbrokken.

Het ijzergehalte van dit ijzeroer kan zelfs tot 45% bedragen. IJzeroer dat omgesmolten wordt tot goed bruikbaar ijzer werd nog in het begin van deze eeuw benut. De vele ijzersmelterijen langs de Oude IJssel getuigen hiervan.

In de prehistorie werden alle ertssoorten op dezelfde wijze gesmolten. Aan de Romeinse overheersing danken wij de kennis van het smelten. Ook tot de niet door de Romeinen bezette delen van ons land is deze kennis doorgedrongen. De grote overeenkomst tussen de ovens in bijv. Nedersaksen en het "Romeinse" gebied getuigt daarvan.

Op vindplaatsen van ijzerfabrikage uit het verleden treft men o.m. aan: haardplaatsen voor verhitting - uitdampen - van het erts, ijzersmeltovens, smederijen en meilers (= houtskoolbranderijen).

In de trogvormig uitgegraven haardplaatsen werd het erts voorverwarmd d.m.v. houtskool. Men bereikte ermee dat veel vocht verdampte, waarbij ook koolzuur en zwavel vrijkwam.

Dit nu enigszins gezuiverde erts werd in kleine stukken gehakt en ging naar de smeltovens. Het zal, zeker in de ijzertijd, niet gelukt zijn om het erts volledig om te smelten. De temperatuur die hiervoor nodig is (1525°C) was toen onmogelijk te bereiken.

Vanaf 1950 zijn in de Duitse deelstaat Nedersaksen een aantal smeltovens onderzocht. Tezamen met vondsten uit andere vindplaatsen is het, bij benadering, mogelijk om het smeltproces te reconstrueren.

Luxe Brood- en Banketbakkerij

J. VAN STEENWIJK

Hofleverancier ——— **Telefoon No. 140**
NIEUWSTRAAT - BAARN.

Eerste klasse Familie Pension

VAN

MEVROUW GARLANDT.

——— **BAARN.** ———

Gunstig bekend en gelegen Zuidzijde, Eemnesserweg.

De oven was in de meeste gevallen een uitgegraven hol, aangesmeerd met leem van ongeveer een halve meter diep en een halve meter in doorsnee. Hierop zal een - ongeveer één meter hoge - conisch toelopende schacht hebben gestaan. Deze schacht, met een wanddikte van 4 à 5 cm was opgebouwd uit sterk geschraald leem. Ze was van boven open en aan de onderkant voorzien van een aantal openingen, die nodig waren voor de luchtcirculatie in de oven.

Bij voorkeur bouwde men de oven zo, dat de wind naar en door deze openingen werd geleid.

De naam "hoogovens" mag men aan deze bouwsels niet geven. Immers in hoogovens wordt het ijzer vloeibaar gemaakt; hier bereikte men temperaturen van hooguit 1200° C, zoals latere experimenten hebben aangetoond.

De oven zal zeker met houtskool zijn voorverwarmd. Daarna is ze van bovenuit gevuld met afwisselend lagen houtskool en ijzererts. Door de hitte smelten de slakken, het aanwezige ijzer hoopt zich op in de gevormde luchtbelllen. Het ijzerarme deel, met het laagste S.G. liet men via openingen uit de oven wegvloeien. Het sterk ijzerhoudende deel zakte omlaag en vormde onderin de oven een koek van verontreinigd ijzer.

Dit materiaal was nog niet smeedbaar. Ze moest eerst nog verder worden bewerkt. Dit bewerken bestond deels uit uitkloppen van de brokjes ijzer, deels uit smeden van deze koek, waarbij men de ijzermassa opgloeide en de slakken eruit hamerde.

Omdat de bovenbouw moest worden weggehakt om bij het ijzer te komen, evenals de trogvormige ovenkom, kon de oven maar éénmaal worden gebruikt. Ovens, waarin het smeltproces niet volledig lukte en die een duidelijk zichtbare slechte kwaliteit opleverden, liet men ongemoeid. Ze zijn de stille getuigen van een, eens bloeiende, industrie. De grote hoeveelheden houtskool, die voor de ovens nodig waren, werden in zgn. meilers aangemaakt.

Deze meilers vindt men thans nog op de Veluwe, o.m. in de omgeving van Uddel. Het is waarschijnlijk dat deze meilers dicht in de buurt van de smelterijen hebben gelegen. Men heeft uitgerekend dat voor 50 kg ijzer zeker 300 à 400 kg houtskool nodig was.

Ijzermelterijen uit de periode rond de jaartelling zijn op diverse plaatsen in Noord en Midden Europa teruggevonden. In Nederland o.m. in de Vechtstreek, langs de Berkel en langs de Oude IJssel en aan de oostkant van de Veluwe. Men vermoedt dat er geen sprake is van een "echte" industrie, dus een industrie met een groot afzetgebied, maar meer van huis- en seizoenindustrie. Onder toezicht van smeden en vakbekwame dorpsgenoten zal men de ovens hebben gestookt en het erts bewerkt, speciaal in die seizoenen dat landarbeid weinig zinvol was. Men baseert deze theorie op soortgelijke industrieën uit de Middeleeuwen in Nederosteenrijk.

LEZINGENCYCLUS OVER ROMEINEN

De Archeologische Werkgroep voelt het als een gemis, dat onze kennis over de Romeinen te wensen overlaat. Aangezien vondsten uit de Romeinse tijd hier echter zeer zeldzaam zijn resp. in het geheel niet zullen voorkomen, is het plan gerezen om in plaats van een cursus te organiseren, te proberen om volgend jaar via de Volksuniversiteit een lezingencyclus te organiseren. Aangezien hiervoor waarschijnlijk een grote belangstelling zal bestaan, ook bij de andere leden van de Historische Kring, willen wij voordat contact wordt gelegd met de V.U., de interesse peilen bij alle leden van de Historische Kring. Alle leden die zich hiervoor interesseren worden verzocht dit aan Herbert Kwak (Heemskerklaan 70, tel. 16559) door te geven, eventueel met suggesties.

Het voorgestelde programma ziet er als volgt uit (veranderingen zijn mogelijk):

- 1e avond : Inleiding: Waar komen de Romeinen vandaan
- 2e avond : Groei van het Romeinse Rijk binnen Europa; speciaal in het Noorden
- 3e avond : Militaire kracht, Castella, Triomfbogen/-poorten
- 4e avond : Pensionering en lokale kolonisatie van Romeinse soldaten
- 5e avond : Dagelijks leven, gebruiksvoorwerpen, zeden en gewoontes, dagindeling
- 6e avond : Godsdienst en altaren
- 7e en 8e avond: Aardewerk en glaswerk
- 9e avond : Ondergang van het Romeinse Rijk en de opvolgers

Als sprekers zullen worden aangezocht: de heer Van Rooyen van het Allard Pierson Museum, de heer Van Tent (provinciaal archeoloog), de heer Koppert, de heer Van Hulsen, mevrouw Isinghs van de Universiteit Utrecht en de heer Kale.

Bart Braat

EXCURSIE NAAR XANTEN EN KALKAR

Op zaterdag 2 september 1978 hebben enkele leden van de Arwe de geplande excursie naar Kalkar en Xanten gemaakt. De baarnse leden vertrokken om 8.30 uur vanaf het station naar De Bilt. Bij Hans Fokkens werd koffie gedronken. Wij vertrokken met vijf auto's via Arnhem en Nijmegen naar Berg en Dal. Hiervandaan werd over Frasselt door het Reichswald in de richting van Kessel gereden. Afgesloten wegen verhinderden een vlotte afwerking van het programma. Ook Kleve gaf oponthoud wegens afgesloten straten. We hebben daar na enige moeite toch de Schwanenturm bekeken. Het Wasserschloss Mogland hebben wij tussen de bomen zien liggen op weg naar Kalkar. Hier werden wij opgewacht door de koster van de St. Nicolai Kirche, die ons uitvoerig het prachtige houtsnijwerk en de andere kunstwerken van de prachtige oude kerk liet zien. Ook het schilderwerk op de verschillende panelen van het hoofdaltaar werd bekeken. Op het mooie Raadhuisplein werd wat rondgewandeld tussen de mooie gevels uit de Hanzetijd. De Rathauskeller, die mooi was ingericht, stelde geen prijs op onze klandizie, dus hebben wij goed en gezellig gegeten in een hotel op het zelfde plein.

Van Kalkar over de direkte weg naar Xanten, wat zo mogelijk nog indrukwekkender was. De Moureberg werd overgeslagen wegens tijdgebrek. Binnenkomende langs de Colonia Ulpia Trajana, zijn we eerst naar de Dom gegaan. Zeer indrukwekkend, maar volgens mijn smaak niet zo mooi als de Nicolai Kirche. Zeer sympathiek vond ik de crypte met naast de kerkmartelaren ook herdenkingsstenen van de slachtoffers van het Nazi-regime met enkele foto's. Buitengewoon interessant was het streekmuseum dat naast de Dom lag, modern, systematisch en overzichtelijk. Langs oude stadswallen en -poorten uit de Middeleeuwen zijn we toen naar de Colonia Ulpia Trajana gegaan. Naast opgravingen die nog aan de gang zijn, heeft men daar stukken Romeinse stadsmuur en het Amphitheater gedeeltelijk herbouwd. Deze bouwwerken geven een beeld hoe de oude stad eruit heeft moeten zien. Een zeer modern uit plastic kubussen gebouwd koffiehuis schrikte een aantal deelnemers af, maar ik kan verzekeren dat het gezellig was en dat de koffie en appeltaart uitstekend smaakten.

Vanhieruit ging elke auto zijn eigen weg naar de Biltse Hoek waar we samen gegeten hebben. Hans Fokkens, die reeds eerder deze plaatsen had bezocht, was onze gids gedurende deze geslaagde excursie.

Mijn excuses voor de plaatsen die wel op het programma stonden maar die wij niet bezocht hebben wegens tijdgebrek.

Bart Braat

Overzicht van de boeken, welke door Jojada Verrips in bruikleen zijn gegeven aan de Archeologische Werkgroep van de Historische Kring "Baerne"

- Bibby, G : Opgegraven Verleden
- Butler, J.J. : Nederland in de Bronstijd
- Childe, V.G. : What happened in history
- Childe, V.G. : De prehistorie der Europese samenleving
- Clark, G. : Algemene prehistorie
- Clark, G. : De vroegste geschiedenis van de samenleving
- Eggers, H.J. : Inleiding tot de wetenschap der prehistorie
- Glasbergen, W. e.a. : In het voetspoor van A.E. van Giffen
- Grahmann, R. : De vroegste geschiedenis van de mens
- Hawkes, J. en C. : Prehistoric Britain
- Heide, G.D. v.d. : Oudheidkundig bodemonderzoek in Nieuwland
- Heizer, R.F. e.a. : Man's discovery of his past
- Kühn, H. : Het ontwaken der mensheid
De opgang der mensheid
De ontplooiing der mensheid
Leven en kunst in de IJstijd
Kunst van het verre Europa
- Laet, S.J. de : Archeologie en haar problemen
- Laet, S.J. de en
Glasbergen, W. : De voorgeschiedenis der Lage Landen
- Oakly, K.D. : Man the tool maker
- Verwers, G.J. : Noord-Brabant in de pre- en protohistorie
- Waterbolk, H.T. : De praehistorische mens en zijn milieu
- Wheeler, M. : Archeology from the earth
- Zadoks-Josephus Jitta,
A.N. en Es, W.A. van : Muntwijzer voor de Romeinse Tijd

Van rendierjager tot ontginning - 3 t/m 6 (1)
VII t/m XV (9)

Die Kunde 1962 t/m 1976 (6)

Van vuistbijl tot veenlijk

Westerheem-Monografieën nr. I - Bodemvondsten Midden-Kennemerland
Bulletin K.N.O.B.: Prehistorische en vroeg-historische monumenten
in Drente.

G E K N I P T

HEUPBEEN

In de buurt van de Franse stad Perpignan is het heupbeen gevonden van een mens, die 400.000 jaar geleden in Europa geleefd moet hebben. Dit mensentype bewoonde ons werelddeel voordat Neanderthalers en Cro-Magnon-mensen in holen huisden en over vlakten zwierven. Eerder was al een schedel van deze tot dusver oudst bekende Europeaan gevonden. De vondst van het heupbeen heeft de geleerden de overtuiging gegeven, dat deze vroegste bewoners rechtop hebben gelopen.

NIEUWE LEDEN

Drie aanmeldingen werden ontvangen, nl. van:

Mevrouw A.E. van Os-Seyffart, Sonneveld 122, Baarn
De heer G. v.d. Hoef, Reigerstraat 32, Baarn
De heer H. Suik, Gaslaan 10, Baarn

GEGEVENS OVER HET LEVEN EN WERKEN VAN DE HEER T. PLUIM

In verband met het samenstellen van een levens- en werkbeschrijving van de heer Teunis Pluim, zou ik het op prijs stellen van de leden van onze vereniging elke informatie die zij van de heer Pluim bezitten te mogen ontvangen.

Bij voorbaat dank hiervoor!

G. Brouwer